

foto's Hans van den Bos

Een duivels dilemma

Einde van de iepziektebestrijding op Texel is een historisch besluit

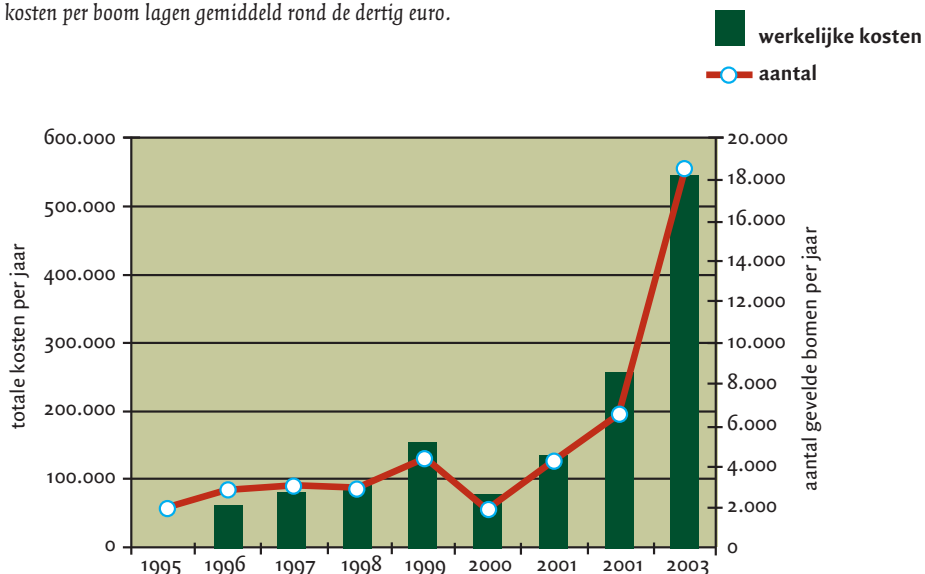
— Jaap de Wijk

De iep is een karakteristieke boom die goed gedijt langs de kust. Als een van de weinige boomsoorten is hij prima bestand tegen de zilte zeewind. De grootste vijand van de iep is een schimmel die door de iepenspintkever wordt verspreid en de bekende iepziekte veroorzaakt. De ziekte heeft vorig jaar zo drastisch gewoekerd op Texel, dat de gemeente de bestrijding heeft gestaakt omdat de kosten niet meer op te brengen zijn. Dat is een historisch besluit dat zijn uitwerking op het Texelse landschap niet zal missen. De hoofdrolspelers in dit drama lichten hun rol en visie toe.

In Nederland was rond 1920 voor het eerst sprake van iepziekte. Over de oorsprong ervan is veel gespeculeerd. Transporten van besmet hout over zee zijn er verantwoordelijk voor dat de ziekte op alle continenten voorkomt. De Amerikaanse aanduiding 'Dutch elm disease' betekent niet dat de ziekte uit ons land afkomstig is, maar dat Nederlandse onderzoekers hem voor het eerst beschreven hebben. In de volksmond werd ook wel gesproken van 'olmenziekte' of 'iependood'. Sinds 1970 is er een agressievere stam van de schimmel die zorgt voor een sneller afstervingsproces in de boom. Verder zorgen waarschijnlijk ook de wat kleinere keversoorten *S. multistriatus* (kleine iepenspintkever) en *S. pygmaeus* (dwerg-iepen-sintkever) voor een snellere verspreiding van de schimmel.

De iepziekte heeft zich de afgelopen jaren niet alleen op Texel, maar ook landelijk sterk uitgebreid. Na het loslaten van de iepziektebestrijding door de rijksoverheid in 1991 is het aantal zieke iepen sterk toegenomen. Het is niet helemaal duidelijk wat de oorzaak hiervan is maar er zijn wel wat aanwijzingen. Het heeft enige tijd geduurd voordat de gemeenten de taak van het rijk op het gebied van controle en bestrijding van iepziekte hadden overgenomen. In die periode heeft de ziekte zich weer kunnen uitbreiden. Op Texel werd de eigenaar tot enkele jaren geleden aangesproken op zijn eigen verantwoordelijkheid en werd van hem verwacht dat hij zelf de bomen zaagde, waarna de gemeente de stammen kwam ophalen en de takken versnipperde. Vooral het feit dat eigenaren zelf zieke bomen moesten zagen, leidde bij een aantal eigenaren uiteindelijk tot onwil en vertraging bij het weghalen van de zieke bomen, waardoor de ziekte weer de gelegenheid kreeg zich uit te breiden. Ook de toename van de iepziekte en het gevoel dat de bestrijding

In deze grafiek zijn de belangrijkste cijfers weergegeven. De kosten per boom lagen gemiddeld rond de dertig euro.

zinloos zou zijn, leidde bij eigenaren tot een afwachtende houding en een zekere weerstand tegen het opruimen van 'alweer' zieke iepen. Dit leidde in 2001 tot een raadsbesluit waarbij de gemeente Texel toezegde zelf alle zieke iepen, uitgezonderd die van organisaties en grote bedrijven, te zullen vellen en ruimen. Door een explosieve toename van het aantal zieke bomen en een tekort aan capaciteit, bleek het niet mogelijk de iepen binnen de gestelde termijn van vier weken te vellen en op te ruimen. Daardoor zijn meer bomen aangetast dan vooraf was verwacht. Dit alles heeft ook geleid tot een structurele overschrijding van het krediet voor de bestrijding van iepziekte, met een desastreuze overschrijding in 2003 als climax. Heroverweging van het gevoerde beleid was dan ook aan de orde.

De keuze

De gemeenteraad moest een keuze maken tussen stoppen met bestrijden of krachtdadig doorgaan. Daarbinnen waren varianten mogelijk, zoals reactief of pro-actief omvormen, kosten weer bij eigenaren neerleggen of cofinanciering door de provincie Noord-Holland. Burgemeester en wethouders adviseerden om krachtdadig door te gaan, maar de gemeenteraad besloot anders. Alle fracties, behalve Texels Belang (vier van de vijftien raadszetels) kozen voor stoppen met de bestrijding en herplant met minder gevoelige bomen en struiken.

Patsers en furie

Arthur Oosterbaan is als bioloog verbonden aan Ecomare en namens Groen Links lid van de gemeenteraad van Texel. Hij was van alle raadsleden het meest expliciet in zijn oordeel over de iepziektebestrijding: stoppen! Dat roept de vraag op in hoeverre de bioloog en de politicus een interne strijd moeten voeren. Oosterbaan: "Als raadslid handel ik vanuit het algemeen belang. Ik vind dat er een gezonde diversiteit in economie en ecologie mag zijn. Daarbij is er ook plaats voor patsers die weinig met de natuur op hebben. Toch kom ik in de raad als een furie voor de natuur op. Over de iepziekte heb ik me goed laten informeren, onder meer door de Plantenziektenkundige Dienst. Zo ben ik er van overtuigd geraakt dat de strijd niet te winnen valt en dan is het maatschappelijk onaanvaardbaar om zoveel geld aan de bestrijding te blijven besteden. In de afweging ten opzichte van de bibliobus, de vervanging van lesseenaars van de muziekschool of kinderopvang is de keus snel gemaakt."

Bij de Plantenziektenkundige Dienst kreeg Oosterbaan een bevestiging van hetgeen hijzelf reeds vermoedde: "Door de klimaatverandering krijgt de kever eerder en meer kans om zich te ontwikkelen. Er zullen meer generaties kevers per jaar ontstaan en de kever zal een voor-sprong krijgen op de iep. Pas vanaf half mei kunnen iepen met succes geïnjecteerd worden en dan is er al minstens een generatie kevers

Iepziekte

Door de grote iepenspintkever *Scolytus scolytus* wordt de schimmel *Ophiostoma ulmi* overgebracht van zieke naar gezonde iepen. Sporen van deze schimmel zijn plakkerig en hechten zich aan iepenspintkevers die op en in iepen leven. De sporen kiemen in de wond die is gemaakt door de kever, de schimmeldraden groeien naar de houtvaten en de schimmel verspreidt zich via de sapstroom. De schimmel produceert gifstoffen en gebruikt de boom als gastheer om zich te vermenigvuldigen. Voor de boom is het belangrijk om zo snel mogelijk te reageren als de schimmel zich in de boom bevindt. Bij een snelle reactie heeft de schimmel geen kans om te groeien, maar als de afweerreactie te laat komt, krijgt de schimmel kans zich door de boom te verspreiden. In dat geval is het moeilijk voor de boom om de infectie te overleven. De boom probeert de schimmel te weren door het watertransportsysteem af te sluiten. Als de schimmel al door de hele boom is verspreid, vindt deze reactie op veel plekken plaats. Hierdoor verwelken de bladeren en gaat de boom uiteindelijk dood. Een zieke iep vertoont te vroeg herfstkleuren. Het blad verkleurt naar geel tot bruin en valt af. Dit begint met één tak en kan zich in enkele weken tijd verspreiden over de hele kroon. Kenmerkend zijn de zogenaamde vaantjes: kale takken met nog één of twee verdorde blaadjes aan de uiteinden.

De levenscyclus van de iepenspintkever

De iepenspintkever brengt de winter door in iepenschors als onvolgroeide larve of als volwassen larf in een poppenwieg, maar soms ook als ei. De imago's komen tussen begin april en juni uit de broedboom tevoorschijn. Uit een meter iepenschors kunnen wel tienduizend iepenspintkevers komen. Het exacte tijdstip waarop de kevers de broedboom gaan verlaten varieert en is afhankelijk van de voorjaarstemperatuur en de zoninvalshoek. De kevers beginnen uit de broedboom te kruipen bij een temperatuur boven 16°C, maar vliegen pas echt weg van de boom als de temperatuur boven de 20°C komt. De maximumtemperatuur in het voorjaar heeft een directe invloed op het aantal kevergeneraties in één jaar. *Scolytus scolytus* heeft ongeveer één maand nodig om een nieuwe generatie voort te brengen. De hoge temperatuur vroeg in het seizoen zal dus leiden tot een extra generatie van deze keversoort in het betreffende jaar. Nadat de jong volwassen iepenspintkevers uit de broedboom zijn gekropen vliegen ze weg op zoek naar geschikte iepen om van te eten en om zich in voort te planten. De helft van de kevers sterft tijdens de zoektocht. Iepenspintkevers vliegen over het algemeen naar het licht toe en met de wind mee. Voordat de iepenspintkevers gaan broeden in zieke of verzwakte bomen vliegen ze meestal eerst naar een gezonde iep om zich te voeden. Overdracht van schimmel vindt plaats tijdens deze fase in het leven van de kever.

geweest die zijn verwoestende werk heeft gedaan. Behalve de iepenspintkever krijgen ook andere boomparasieten een gunstiger leefklimaat als gevolg van de temperatuurstijging. Denk maar aan de eikenprocessierups en de paardenkastanjemineermot. Wat de doorslag heeft gegeven om nu met de bestrijding te stoppen, is het gebrek aan zekerheid dat de ziekte ooit onder controle te krijgen is: een duivels dilemma.”

Oosterbaan heeft een achtergrond als paleontoloog en geoloog en vanuit die wetenschap weet hij dat er tienduizend jaar geleden veel iepen waren die in een klap weg waren. En toch heeft de iep het wel overleefd. Daarom denkt de bioloog dat de soort ook nu een natuurlijke resistentie zal opbouwen en de iep niet totaal zal verdwijnen.

Eigen schuld

Willem Trap was op Texel van 1978 tot 1990 iepenjager namens de Plantenziektenkundige Dienst. In het eerste jaar trof hij 1500 zieke iepen die hij dezelfde dag of hooguit een dag later liet opruimen. Het jaar erop waren het er tweehonderd minder en in 1989 kon hij er met moeite nog vijftig vinden. “Toen ging de geldkraan dicht”, vertelt Trap. “Dat het nu is misgegaan, is de eigen schuld van de gemeente. Pas in 1995 werd de bestrijding weer opgepakt en toen had de ziekte zich al explosief ontwikkeld. Maar ook de aanpak was verkeerd. De bomen werden pas na drie of vier weken opgeruimd en dat is veel te laat. Intussen hebben mensen ongeschild broedhout als hardhout opgeslagen, dat heb ik zelfs in de tuin van een raadslid aangetroffen. Het doet zeer aan mijn hart, want de iep is een prachtige, geweldige boom.”

Resistent is niet resistent

Piet Bolier is opzichter van Gemeentewerken en al vijftientig jaar met iepen aan het werk. Eerst in Zeeland als opzichter landschapsbouw bij Staatsbosbeheer, later als uitvoerder bij een aannemer. Vanaf 1985 kwam hij als gemeentelijk opzichter op Texel opnieuw tussen de iepen. Volgens Bolier was de gemeente, toen het rijk er mee stopte, er niet klaar voor om de iepziektebestrijding over te nemen. Organisatorisch niet en ook financieel niet. “Het was daarmee een uitsterfscenario geworden. Wel werden de ‘eigen’ iepen verwijderd”, vertelt Bolier over die cruciale periode. Op Texel gaat het vooral om de veldiep *Ulmus campestris*, de gladde iep *U. carpiniifoliae* en de

ruwe iep *U. Glabra*. Resistente klonen, bijvoorbeeld Vegeta, Commelin en Groeneveld, maar later ook Plantijn en Dodoens zijn wel bij herplant gebruikt, maar bleken uiteindelijk toch niet zo resistent. Mede ook omdat de kever agressiever is geworden. Hier en daar zijn er nog bomen van over. De allernieuwste klonen, zoals bijvoorbeeld Columella, die durft de gemeente volgens Bolier eigenlijk niet meer aan.

Bolier: “Natuurlijk doet het zeer als je zo lang met iepen hebt gewerkt en je moet het nu loslaten als gevolg van het raadsbesluit. Ik vind

het heel jammer dat de iep gaat verdwijnen. Maar de knop moet om en de blik is inmiddels op de toekomst gericht. We gaan geleidelijk omvormen met eik, es, esdoorn, aangevuld met zwarte els als wijker, en struikvormers als veldesdoorn, liguster, hazelaar, lijsterbes en sleedoorn. Laanbeplantingen komen terug met linde, plataan, niet vruchtdragende kastanjes of eik. De zeer karakteristieke Molenlaan wordt een linden- of eikenlaan. Toch vrees ik voor een grote verarming van het landschap.” Bolier vreest dat uiteindelijk ook de buurgemeenten Den Helder en Wieringen slachtoffer zullen worden van het Texelse beleid. “Na ongeveer vijf jaar zal de voedselvoorraad op Texel tekort zijn en zullen de kevers met noordenwind de oversteek maken op zoek naar vers voedsel. Dan gaan ook daar de iepen er aan”.

Dood paard en dood hout

Erik van der Spek is boswachter bij Staatsbosbeheer op Texel en adviseerde de gemeenteraad om te stoppen met de iepziektebestrijding. Waarom? Van der Spek: “De ziekte is niet beheersbaar en zal dat ook niet meer worden door de klimaatverandering. In 1998 zijn wij al tot de conclusie gekomen dat we met de bestrijding aan een dood paard trekken. Alleen een zeer streng bestrijdingsregime met adequate handhaving heeft kans van slagen. Maar zolang mensen nog ongeschild iepenhardt hout in voorraad hebben is het dweilen met de kraan open. Ik heb er wel gemengde gevoelens over omdat de iep zo karakteristiek is in het landschap. De natuur zijn gang laten gaan – het SBB motto is ‘dood hout leeft’ – kan niet overal met iepen. Dat moet je van het landschap af laten hangen.”

Over ten hoogste vijftig jaar is volgens Van der Spek de laatste iep gesneuveld. Dan zijn alleen nog struikvormige iepen over. Daarom moet er volgens hem snel met omvormen begonnen worden.

Over de rooie

Niek Blom is groenmedewerker van de gemeente. Hij was, nadat hij acht jaar lang zieke iepen gezaagd had, de iepenjager die de mensen kwam vertellen dat hun erfbeplanting ziek was en moest worden geveld. De schier onmogelijke opgave waarvoor hij zich in 2003 gesteld zag, heeft hem diep aangegrepen. De iepenjager vertelt: “De iepziekte kreeg een gigantische omvang, ik zag letterlijk door de bomen het bos niet meer. Per dag spoot ik drie spuitbussen leeg om de zieke iepen te blessen. Toen ik zag dat er ook een monumentale boom aan de

Bomendiek in De Waal was aangetast, knapte er iets. Ik heb daar een tik van gekregen en ben er een tijd uit geweest. Nu het besluit gevallen is om er mee te stoppen betreur ik dat wel maar het is ook een opluchting.”

Wat gaat de toekomst brengen? Blom: “Over vijf jaar zijn er zoveel broedhaarden dat er geen houden meer aan is. Zo snel kunnen we niet omvormen. Dus zal Texel een open landschap krijgen waarbij het door de wind nog moeilijker wordt om andere boomsoorten te laten gedijen. Een goed alternatief voor de iep is er eigenlijk niet.”

Burgemeester en wethouders

Burgemeester Joke Geldorp en wethouder Corry Heijne betreuren het besluit van de gemeenteraad. Geldorp: “Niet voor niets hadden wij gekozen voor het krachtig aanpakken van

de ziekte om het weer onder controle te krijgen”. De wethouder vult aan: “Om met Cruijff te spreken, ieder nadeel heeft zijn voordeel. Dit besluit geeft ons wel de mogelijkheid om meer invulling te geven aan ons landschapsbeleidsplan en meer open ruimtes op Texel te creëren. In ieder geval zal de diversiteit hoog in het vaandel staan bij het omvormen.” De burgemeester nuanceert: “Maar we gaan niet honderd jaar terug in de tijd, we willen geen volledige kaalslag. Die diversiteit kun je invullen door tussen boombeplantingen af en toe

ook eens fuchsia's te plaatsen zodat je voor het oog een open beeld scheidt en toch beplanting aanbrengt.”

Favorieten

Texel gaat er anders uit zien, zoveel is zeker. Het landschap zal opener worden en er komt een diversiteit aan boomsoorten die de iep moet gaan vervangen. Wat is de favoriete remplaçant van de nauw betrokkenen bij dit ecologisch drama? Er zijn veel verschillende opvattingen. Arthur Oosterbaan kiest voor walnoot;

Willem Trap kiest voor es; Piet Bolier voor eik, es en zwarte populier; Erik van der Spek ziet veel in Oostenrijkse of grove den en es. Niek Blom wil de beuk in laanbeplanting en de es als solitaire boom. Joke Geldorp wil diversiteit met hier en daar een fuchsia en collega Corry Heijne ziet ook wel wat in wilde kastanje en grillige laanbomen.

Gevarieerd zal het zeker worden. In ieder geval kunt u nu nog kijken naar hoe het ooit was.

Jaap de Wijk is afdelingshoofd Gemeentewerken op Texel

Onderzoek naar de iepziekte

In Nederland wordt aan de ziekte zélf momenteel nauwelijks onderzoek gedaan. Elders blijkt dit ook nog maar mondjesmaat te gebeuren. Het beperkt zich in Nederland tot preventieve injecties met het middel Dutch Trig. Hiervan zijn echter niet alle resultaten openbaar. “De praktische resultaten worden wel al jarenlang bijgehouden,” zegt Thale Roosien van Arcadis bomendienst, die dit middel toepast. “In de VS wordt wel onderzoek gedaan in het kader van het toelaten van het middel daar. Gedurende de toelatingsprocedure wordt niet gepubliceerd. Ik verwacht dat er dit jaar nog zal worden gepubliceerd. Daarnaast worden nieuwe Amerikaanse klonen onderzocht.”

De gemeente Amsterdam volgt de ziekte reeds jarenlang en rapporteert onder andere aan het samenwerkingsverband de Iepenwacht (zie de wat verouderde site www.iepenwacht.nl). Ook de UVA verrichtte onderzoek; kennis hierover staat op een cd (www.iepziekte.nl). Een door Wageningen-UR opgesteld onderzoeksproject naar bewortelingskwaliteit, waarin ook iepziekte overdracht aan de orde zou komen, is nog steeds niet financieel gehonoreerd. Het veredelingsonderzoek ligt stil, hoewel men graag nog aanwezig veelbelovend materiaal, vergelijkbaar met zeer goede resistentie van de nieuwere iepenkloon Columella, zou willen uitgeven.

Er loopt momenteel één onderzoek in het Lauwersmeergebied. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door Alterra-WUR en betaald door LNV. Onderzoeker Jitze Kopinga: “We toetsen een methode om regeneratie van gevelde iepen tegen te gaan. Dat is van belang voor gebieden waar het gebruik van herbiciden ongewenst is. Verder proberen we de minimale breedte van een bufferzone vast te stellen, met het oog op de kevers die de ziekte verspreiden. Er zijn nog geen resultaten te geven. De proef

is gestart in het najaar van 2003. De feromoonvallen worden pas dit voorjaar geplaatst.”

Dit praktijkonderzoek wordt uitgevoerd door het ringen van de bomen. Het is de bedoeling om het wortelstelsel uit te hongeren, waardoor wortelopslag wordt tegengegaan. Het is een praktijkmethode uit Scandinavië, bij onder andere de esp, maar nog nooit toegepast op de veldiep. Het zal worden getoetst met als variabele het tijdstip van ringen (winter, voorjaar en zomer). De ontwikkeling van wortelopslag én opslag uit de stamvoet worden hierbij gevolgd, met als co-variabelen stamdiameter, verhouding spinthout/kernhout, lichtintensiteit en conditie. Nogmaals Kopinga: “De achtergrond om het zo te doen was het besef dat het niet mogelijk was om de ziekte te laten uitwoeden in het Lauwersmeergebied, omdat door regeneratie van de iep er altijd voldoende voedsel voor zowel de schimmel als de kever aanwezig zou zijn. Dus zouden deze bosbeplantingen tot in lengte van jaren een besmettingsbron zijn voor de waardevolle iepenbeplanting op het oude land. Er is daarom gekozen voor een omvorming van het bosbestand waarbij het aandeel iepen (nu tussen 2 à 5 %) geleidelijk tot nul wordt gereduceerd. Het onderzoek is bedoeld om vast te stellen of het op deze manier lukt. Zo niet, dan wordt de vraag van belang over welke afstand nog sprake is van reële besmettingsdruk. Dit wordt onderzocht met de monitoring via feromeenvallen.”

Wat levert dit nu op voor de beheerder? Kopinga: “Nou, minimaal een pakket aan handreikingen. Dit onderzoek is gebaseerd op een meer ecologische aanpak en dat is wel bijzonder.” ♦

Ido Borkent